

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.161.282'2

МАРТИНОВА Ганна Іванівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українського мовознавства
та прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: ganmart@meta.ua

ТЕКСТОВА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПРИСЛІВНИКІВ СПОСОБУ ДІЇ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано прислівники способу дії різних семантико-синтаксичних груп і підгруп, виявлені в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, представлено специфіку їхньої структури, семантики та варіативність, а також функціонування в різних формально-синтаксичних позиціях.

У процесі дослідження з'ясовано, що прислівники способу дії становлять незначну частину від усієї адвербіальної лексики в тексті, однак припускаємо, що їхня чисельність може зростати в розповідях про різні виробничі процеси. Серед номінативних прислівників цього проміжного розряду вирізняють дві основні групи: прислівники, що безпосередньо визначають спосіб вияву дії та прислівники з порівняльно-уподібнювальним значенням; у межах кожної з них виокремлено семантичні підгрупи. Більшість адвербіативів стали літературно нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаддніпрянську діалектну основу української літературної мови, однак частина з них виявляє своєрідність досліджуваного говору. Засвідчені лексичні регіоналізми, словотвірні та фонетичні варіанти лексем, характерні для різних зон середньонаддніпрянського діалекту; вони здебільшого питомі для досліджуваних говірок і відображають історичний шлях їхнього розвитку.

***Ключові слова:** середньонаддніпрянський діалект, діалектний текст, адвербіатив, займенникові та номінативні прислівники, прислівники способу дії, порівняльно-уподібнювальні.*

Постановка проблеми. У діалектологічних студіях останніх десятиліть відчутна активізація досліджень морфології говорів української мови, зокрема здійснено докладний опис різних частин мови – як центру граматичної системи говірок, так і її периферії – не тільки за свідченнями питальників, але й за матеріалами зв'язних текстів.

Аналіз останніх досліджень і визначення раніше не досліджених частин проблеми. В опублікованих статтях ми вже звертали увагу на те, що прислівникова лексика української діалектної мови донині малодосліджена, зокрема їй присвячені спеціальні статті В. В. Німчука, Т. М. Розумик, О. Т. Захарків, Н. П. Прилипко [докладніше див.: 1; 2], шість карт в Атласі української мови, причому лише дві з них лексичні [3, к. 86, 267, 268, 306, 307, 344]. Поява діалектних фонотек і текстотек стала новим поштовхом для пошуків над морфологією діалектів, і зокрема над прислівниковою лексикою (дисертації М. С. Делюсто [4], О. В. Вінтоняк [5], статті Г. І. Гримашевич [6; 7], монографія А. О. Колесникова [8, с. 362–404]), оскільки уможливила вивчення семантико-синтаксичних особливостей частин мови в текстовому оточенні, специфіки функціонування, варіативності та частотності використання в мовленні. Зокрема, А. О. Колесников розглянув склад, семантику та моделі творення прислівників в українських південнобесарабських говірках, звертаючи при цьому увагу на риси, що відрізняють їх від літературного стандарту, є ареально релевантними чи варіативними [8, с. 362–404]. Функціонування обставинних і означальних прислівників

у середньонаддніпрянських говірках уже розглянуто у двох статтях [1; 2], однак повнота представлення прислівника як лексико-граматичного класу в цьому діалектному континуумі не можлива без ґрунтового аналізу за матеріалами зв'язних текстів проміжного семантико-синтаксичного розряду – прислівників способу дії. Актуальність дослідження зумовлює також визначальна роль середньонаддніпрянського говору у формуванні української літературної мови, а тому вивчення його морфологічної системи надзвичайно важливе як щодо опису всіх лексико-граматичних класів і специфіки їхнього функціонування в говірках, так і для виокремлення в ній літературно нормативного й вузьколокального.

Мета статті – репрезентувати прислівники способу дії, засвідчені в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, проаналізувати семантико-синтаксичні групи і підгрупи, виявити варіативність адвербіальних лексем, специфіку їх використання в різних зонах досліджуваного діалекту та стосовно літературного стандарту.

Підґрунтям аналізу стали тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках упродовж 1993–2013 рр. і представлені в збірниках (ГПК, ГЗП, ГЧ) та у вигляді електронної фонотеки на компакт-дисках. Це дало змогу виявити репертуар і семантику прислівників способу дії, засвідчених у діалектних текстах, що репрезентують спонтанне зв'язне мовлення, уможливило фіксацію діалектного явища в системі, його варіативності й унаочнення зональності середньонаддніпрянського діалекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно в посібниках, підручниках для вищої школи прислівники способу дії розглядали як окрему семантичну групу означального розряду [9, с. 303]. Частина дослідників відзначають синкретичну природу таких одиниць і за семантико-синтаксичними ознаками надають їм проміжного статусу між двома основними розрядами прислівника: атрибутивними та власне обставинними [10, с. 187]. А. В. Висоцький вважає, що «така інтерпретація статусу та місця прислівників способу дії у прислівниковій системі найточніше передає їхню синкретичну природу» [11, с. 60]. Спираючись на напрацювання функціональної граматики української мови, він поглибив класифікацію прислівників способу дії, удокладнивши поділ на групи й підгрупи за вказівкою на семантичні відтінки способу вияву дії чи стану [11, с. 60–68].

Аналіз діалектних текстів із середньонаддніпрянських говірок дає підстави висновкувати про те, що центром їхньої адвербіальної системи є обставинні прислівники, зокрема у зв'язному тексті, де в середньому понад 2300 слів, налічуємо всього 169 прислівників (із них 107 обставинних, 52 означальні та 9 способу дії). Як бачимо, прислівники способу дії функціонують у діалектних текстах значно рідше, що, на нашу думку, зумовлене ще й тематикою оповідей інформантів: їхня кількість зростає в текстах, де йдеться про особливості протікання дій, процесів чи станів, їхнє спільне чи роздільне виконання, виготовлення предметів, приготування їжі тощо. Очевидно, у діалектних оповідях, спеціально спрямованих на записування цієї групи адвербативів, їх може бути більше.

Займенникові прислівники способу дії менш поширені, ніж первинні обставинні *тоді, там, отам, уже, туди* та ін., які інформанти часто повторюють у текстах, де переважають розповіді про життя, різні трудові процеси, обряди тощо. Найбільш повторювані займенникові прислівники способу дії *так, отак* (13) та їхні варіанти, утворені шляхом додавання пре- чи постпозитивних часток *о-, -о, -го, -во*: *да на п'ї отак розис'л'ал'и матку ро'гоз'ану* (ГПК, с. 30); *тако проз б'їк бил'и дошки* (ГПК, с. 202) *це сн'івниц'а була / бо во'на тод'ї отак складайц'а / отак / пон'їмай'єш складец'а / наче мли'ноч'ок / а тод'ї йо'го йак с'тавл'ат' отако і розд'винут' тоже отакого йак зн'їма* (ГЧ, с. 83); *дуже л'овки кор'обки / биз кришки і отако кор'обка пл'їтец'а / на л'оз'ї* (ГПК, с. 32); *то л'ах'ївка / вишита / вишита / т'їки там ни було / шоб заруб'ане / отако попрут'коване / так жи ж'гарно* (ГЧ, с. 568). Слід відзначити, що функціонування займенникових прислівників способу дії на *-во* та *-го* різняться

територіально: варіанти із -во зрідка можливі в центральних середньонаддніпрянських говірках поряд із *так, отак, отако*: *шо д'рал и на мл и'нок / отако'во сид'іл и і' дерл и на хл'іб* (ГЧ, с. 185), тоді як у південній зоні досліджуваного ареалу більшою мірою поширені форми із -го: *і м'ін'айут' л'ентами / та ж молодойі да'їе / а та да'їе / об'ратно на пл'еч і' в'ішайут' отако'го / і об'ратно* (ГЧ, с. 381); *сорочки вишит'і над'ївали / шче й н'іт:очка отако'го бул'а* (ГЧ, с. 408); *та во'ни по'тому с'н'їгу шу'рхали отако'го* (ГЧ, с. 488) (виявлено 9 варіантів на -го супроти одного на -во).

Займенникові прислівники способу дії *вс'ако, ус'ак, йакос', і так і с'ак* також функціонують зрідка: *і гол'од був і ус'ак бул'о жил'и* (ГЧ, с. 79); *а бувало вс'ак* (ГЧ, с. 295); *то рубашка може називац':а / а то бл'узо / ну вс'ак називайц':а* (ГЧ, с. 356); *али йакос' так ше виздор'ів* (ГПК, с. 182); *йакос' з сол'оми така зроблина в'род'і наче бочкойу д'іл'о* (ГПК, с. 184); *бул'а така шо воро'жил'а // так воро'жил'а / воро'жи одно / і с'ак і так* (ГЧ, с. 75).

Серед номінативних прислівників способу дії вирізняють дві основні групи: прислівники, що безпосередньо визначають спосіб вияву дії та прислівники з порівняльно-уподібнювальним значенням; у межах кожної з них виокремлено семантичні підгрупи.

Серед прислівників першої групи в діалектних текстах засвідчено одиниці, що реалізують різні способи вияву дії чи стану:

- спосіб виконання дії чи стану (загальне значення): *(у(в)руч'ну, уруч'ну, на'сил'но, сил'ком, на'халом, жу'жмом, д'іро'чками, кус'ками, куп'ками, по'полам, по'пол'ам, напо'пол'ам, нав'битки, по'парно, кру'гом, дар'ом, за'даром, упо'мку, на'ходу, по'за'казу, доб'ров'іл'но): уруч'ну в'їтал'и / в'їталки бул'и вруч'ну* (ГЗП, с. 219); *все ж уруч'ну робил'и / і вич'иш'чал'и / і до'їл'и / й на'пувал'и* (ГЧ, с. 177); *ходил'и по'п'ід хат'ами / і пр'амо на'сил'но б'рал'и / т'агл'и йіх сил'ком* (ГПК, с. 174); *ожи'нивс'а / в рай'он забрал'и / ну на'халом забрал'и / побачил'и / шо спо'собний* (ГПК, с. 177); *іде д'івч'ина наб'ірайе так д'рова так / ни шчи'тайучи / ну жу'жмом прине'се / і шчи'тайе в хат'і коло пл'ити* (ГЧ, с. 198); *хл'іб / бачте / о'с'о в Біл'і Церкв'і тикл'и / прода'вал'и й кус'ками / бул'о п'ідиш / ну шо мо'жеш куп'ит' / тул'очка / така / куп'ками* (ГПК, с. 234); *чеше ж шоб ловке бул'о / а то'д'і тирид'іл'айе по'полам ота'ко* (ГЗП, с. 178); *а косин'ки / тирир'ізат' по'пол'ам пл'аточок / і звец'а ко'синка* (ГЧ, с. 502); *то л'ежин' такий про'довгуватий / то напо'пол'ам р'іжут'* (ГЧ, с. 46); *то'д'і ж нав'битки гр'али / у ко'го сил'н'іше йай'це* (ГЧ, с. 88); *оті вс'ак'і ви'робл'айімо і ви'л'іпл'уйімо пташи'н'атка по'парно* (ГПК, с. 232); *і до'ц'ого к'ілочка при'круч'ували / шоб млин же дар'ом ни мо'лов* (ГЧ, с. 496); *шо це в'ін же ме'ни бе'ре / шоб в'ін ви'куп'ізробив / за'даром ни да'їут'* (ГЧ, с. 579); *ч'о то во'но ми'н'і так упо'мку* (ГЗП, с. 86); *л'уди ж па'даїут' і на'ходу* (ГЗП, с. 27); *а отут о'це о'страш'не л'уди мерл'и / на'ходу па'дал'и* (ГЧ, с. 169); *в ус'їх о'це хл'опц' і д'івчина / наче пр'осто по'за'казу* (ГЧ, с. 381); *ни'тайут' / йак кол'гости / чи доб'ров'іл'но йшл'и у кол'гости чи так* (ГЧ, с. 504);

- спосіб дії за просторовим розташуванням її суб'єкта або об'єкта (*в'попирик, до'гори, вер'хи, нав'христ, уп'ідр'ад, р'ад'ком, р'ад'очками, вр'ад'у, до'гори'черева, кру'гом, кру'жка, кру'гами, по'котом, упо'к'іт, с'коса, навкол'інки, навкол'ки, беле'бне'м, по'п'ідруки, за'дом, за'дки, до'купи, оди'н на оди'н, одне од'одного, шахматним по'р'адком, ни'яким род'ом): то'д'і ж ви'л'ик і так і в'попирик ростил'ал'и подуш'ки* (ГЧ, с. 39); *їа йшл'а / да йак упал'а / до'гори* (ГЧ, с. 83); *їа вер'хи на ко'н'ац'і си'жу* (ГЗП, с. 38); *і за'гадуїут' йій кл'икат' у сил'і нав'христ / то'д'і так о'це зразу так нав'христ покл'иче / а то'д'і у'же вс'їх уп'ідр'ад родич'ів* (ГЧ, с. 45); *о'то ми ус'і р'ад'ком на'тому пол'ул'агал'и* (ГПК, с. 61); *а тид гол'од і пр'осо с'їтал'и р'ад'очками* (ГПК, с. 31); *то то в'же ж і кохта шо о'с'о ди'вис' / о'це отак ст'реду складки / вр'ад'у скл'адки* (ГЧ, с. 569); *а в'ін стит' до'гори'черева п'ід воз'ом* (ГПК, с. 253); *о'це вс'і с'їдайімо дол'і кру'гом / і вс'і з'цейі миски і йімо* (ГПК, с. 210); *і во'но так кру'гом / кру'гом / кру'гом /*

кругом і **снуйець**: а аж до верха (ГЧ, с. 84); і с'а тилас'а паска тоже вс'уношина бул'а / ходили **кругом** церкви так **кружка** ходили / бат'ушка водив / ото вс'і за ним ход'ат' / ход'ат' (ГЧ, с. 201); отако **кругами** ходил'и / гул'айимо / хл'отц'і / д'івчата (ГЧ, с. 129); а тод'і од'неч'і п'іл називавс'а / шо ми спали вс'і **поколом** (ГЧ, с. 183); **упок'іт** спал'и вс'і чисто д'іти (ГПК, с. 30); в'ін на мене **скоса** гл'ане (ГЧ, с. 186); і в'ін п'ідходе до ц'ого спаситил'а / становиц'а **навкол'інки** і молиц'а (ГЧ, с. 225); а баби **йакраз** стоїали **навкол'ки** / ото Богу молилис'а (ГЧ, с. 488); і ото потом **беле"бне"м** той бугор з'айав / з'айав і там пус'тир був (ГЧ, с. 178); проїхав / йак п'ідкинув **задом** / йа миз кон'і в'пал'а (ГПК, с. 61); і ото так таке ворожб'ін'а на Андр'їя // тод'і ше ч'обота кидали **чере"з хату** / йак це / йак оце ж становиц'а і кида **задки** (ГЧ, с. 198); а тод'і іскл'а дайши його **докупи** / із'язуйши і кошик (ГЗП, с. 138); **один на один** стоїало (ГЧ, с. 38); а йак у хату / в п'іч' (про дрова) / так так так **шахматним пор'адком** зробиши на н'іч (ГЗП, с. 82); нигде ни можна бул'о достат' л'ісу / це в л'існик'ів **ни'яким родом** ни можна / а вкраси ми ни спе"ц'іал'істи (ГПК, с. 35); зі значенням способу дії за просторовою характеристикою вжито також обставинний прислівник **догори**: шо ни так йар'мо накин'ув / **догори** / треба ж с'уди до ший'и гладен'ким / а ми нап'ред тим (ГЗП, с. 179);

- спосіб дії за часовими характеристиками (**знов**, **знову**, **заново**, **зразу**, **заразом**, **вп'ят**, **уп'ят**, **оп'ят**, **обратно**, **поден:о**, **по"очирид'і**, **перве наперве**, **одно за'дним**): і ото до жару ту лучину / і ото д'і розпал'уйут' **заново** в т'іч'і (ГЧ, с. 40); а тод'і його кл'ал'и **вп'ят** на покут' той т'ірг' в'іл'икий (ГЧ, с. 41); а вже йак **вч:ут** / тод'і зн'імайт' **гарно** / і те полотно **уп'ят** жи **зол'ат** (ГЧ, с. 160); п'ішли корови подоїли на хверм'і / **оп'ят** с'ходимос'а гул'айим (ГЧ, с. 208); да шо ж обирнул'ас' да й **обратно** ж поїхал'а понаб'ірал'а тр'апок т'іх (ГПК, с. 30); отам ото курнич'ок / забрал'о два надц'ат' курок і три надц'атого п'івн'а / поро с'а вкрал'о **заразом** (ГЗП, с. 114); а **поден:о** ходил'и л'уди / просил'и оц'і ж багат'і (ГЧ, с. 175); п'ідводами привоз'ат' / та **по очирид'і** на мел'ат' (ГЗП, с. 225); йак привезл'и к'іно / **перве наперве** в кл'уб повил'а (ГПК, с. 236); балабушки то робили само собою / так і робил'и / шоб у ложку вл'ізли **вс'оравно** (ГПК, с. 204); да у мене д'ітей у'же **тройко** бул'о / да робит' / воно **одно за'дним** (ГПК, с. 31);

- спосіб руху, переміщення (**навпрошки**, **навпростець**, **навздог'ін'ц'і**, **кругом**, **у кругову**, **п'ішки**, **нав:итиридки**, **машиною**, **п'ідводами**, **боб'іком**): шо ви думайите / де та По'пел'н'а / **навпрошки** селами / пол'ами / а тод'і пал'ігоном (ГПК, с. 207); а так ходит' **вобич'ім** з одної дороги ж на другу / а **навпростець** чериз гр'адки так близен'ко по б'ігла (ГЧ, с. 138); а йа одна / заїйдут' до мене / а то ни заїйдут' / то йа то п'іду / то б'іжу **навздог'ін'ц'і** (ГЧ, с. 448); ото хата-л'епка // ставил'и риш'ти / кл'ал'и сол'ому / пол'івал'и гл'иною / і ото так л'уди ходил'и **кругом** / ходил'и **кругом** / **у кругову** л'уди ходил'и (ГЧ, с. 135); свикруха **п'ішки** по сел'ах йак тихне скр'із' (ГЗП, с. 142); т'кал'и і **п'ішки** ходил'и за Д'н'іпро по основи (ГПК, с. 30); ми чериз наш'і гр'адки одне за одним / б'іжи мо одне **нав:ипиридки** (ГЧ, с. 138); коли це т'іл'ки побал'акал'и / в'ін приїхав **машиною** (ГЧ, с. 171); **п'ідводами** привоз'ат' / та **по очирид'і** на мел'ат' (ГЗП, с. 224); де воно то'го Ми'кол у вз'ал'и / **боб'іком** приперл'и Ми'кол у (ГЧ, с. 131);

- спосіб навчання (**заочно**): а потім кончил'а **заочно** йакос' **техн'ікум** (ГПК, с. 183); ми ж тод'і по с'ім клас'ів покончали / **вос'мий клас** ве"ч'ірн'ой'і ш'коли / а тод'і п'ішла та **заочно** постунала (ГЧ, с. 190);

- спосіб виготовлення предмета чи його частини (**наїскос**, **полукругом**, **шарами**, **кл'еточками**, **хрестиком**, **хрестиками**, **глад'у**, **глад'ою**, **водносталку**, **врозпашну**, **п'ід"вусики**, **п'ід"пойасок**): д'іжа називал'ас' / **тожи** наче **пир'іс** / т'іки во'на така **наче наїскос** стоїал'а все (ГЧ, с. 36); і так і були **де"ре"в'їан'і лопати** / **де"ре"в'їана** / так лопата зроби'на / так во'на **полукругом** (ГЧ, с. 194); **ком'ір** / і в'ін

полукругом / із'аду довшє (ГЧ, с. 507); н ід'т'агуїут' так уверх / і шарами топчут' / топчут' (ГПК, с. 125); так і д'ірочками нитки вит'агал'и / й виши'вал'и й пол'учал'ос' д'ірочками / й називал'ос' прудку'ван':а (ГЧ, с. 39); т'кал'и і красил'и / і робил'и сп'ідниці і кл'єточками (ГПК, с. 230); т'іки хрестиками н'із':а / а була тим / йак його / г'лад'ойу / да / бо хрестиками н'із':а (ГПК, с. 568); тод'і ни виши'вали г'лад':у / а хрестиком / і чирвони й чорни нитки (ГЗП, с. 287); і ше й із сукна шитий жупан такий // оце тоб'і с'укна шитий в односталку (ГЗП, с. 180); була с'вита / с'вита врозпаи'ну / по том с'уди ком ір був (ГЧ, с. 509); а то з'вав'а сачок у тебе вже / т'іки ни такої моди вже / во ни н'ід'вусики тако шил'ис'а / н'ід'пойасок / тиши / н'ід'вусики й н'ід'пойасок (ГЧ, с. 501);

- спосіб одягання, взування (доперед, наперед, бос'аком, навибор'іт): пол'отн'ана кохта доперед заст'ібал'ас'а / о так (ГЧ, с. 509); це ж йа шила / то це то наперед заст'ібайіц'а (ГЧ, с. 569); доки морози бул'и / то бос'аком ми ходил'и у ш'кол'у (ГПК, с. 228); тириод'агали малого парубка / над'івали навибор'іт ко'жух і ч'іпл'али роги (ГЧ, с. 370);

- спосіб мовлення (нишком, нишч'ич'ком, тишком, по правд'і): і ото ти знайши н'ішл'а нишком забрал'а паспорт / нишком н'ішл'а розт'исал'ас'а і ве'о (ГЧ, с. 134); а йа соб'і пришч'ур'ус' під комином та нишком (ГЗП, с. 115); х'іба в кутку дес' нишч'ич'ком в'ід'гор'а заплач'иши (ГЗП, с. 98); а л'уди ноч:у пос'ходил'ис'а од н'імц'ів тишком (ГЗП, с. 107);

- спосіб приготування їжі, напоїв (шарами, кос'ачком, кос'ачками, кружалками, кружалками, кружками, боком, пр'амим пос'ол'ом): ну а сир і масл'о до у д'іжці і скл'адал'и / шарами тирил'адал'и й топтал'и / це на масл'ану шоб (ГЧ, с. 36); то несин'ко було роскачуїут' (про тісто) / воно н'ідси'хайє / а тод'і кос'ачком туди / с'уди / шоб не було ж таке л'апате (ГПК, с. 212); то це роз'коте товщє коржа / то так і начє р'іже кос'ачками / то це називал'и ко'сен'к'і (про галушки) (ГПК, с. 232); оце увече'р'і додому кружалками бур'ачки нар'іже (ГПК, с. 83); оце ж накришим бур'ак сахариий і варим кружалками (ГЗП, с. 250); вона (про хлібину) ни висходилас'а / та отако боком н'ід:ерл'ас'а (ГЧ, с. 573); а то йа пр'амим пос'ол'ом так повну банку накидал'а / а тод'і стотку сол'и дак це мал'о / во ни будут' кисл'и (ГПК, с. 45);

- спільне або роздільне виконання дії (гур'ом, хором, разом, докути, хором, толокойу, в'ід'рад, в'м'іс'т'і, уд'вох, втр'ох, вчоти'р'ох тощо): оце все зробил'и гур'ом (ГПК, с. 213); ш'чедрий вєч'ір' / або с'атий вєч'ір' / кут'у ж варил'и / тод'і ж в'ічер'ал'и гур'ом (ГЧ, с. 115); ну ми ж разом гул'али / досв'ітки були (ГЧ, с. 86); кол'адки ходит' / с'н'іват' / з церкви кол'ис' ходил'и хором (ГПК, с. 155); то ото ше й мазан':а так гул'али гарно / толокойу ходили мазали / гарно було (ГЧ, с. 86); н'ін похрестит' / а во ни тод'і вс'іх ото в'ід'рад ус'і близ'к'і сус'іди у хат'і й пом'ішчал'ис'а (ГЧ, с. 187); а во ни в'м'іс'т'і / в'м'іс'т'і жил'и / в'м'іс'т'і йіли (ГЧ, с. 81); ми з мамоїу уд'вох ходил'и / йак л'унат'іки (ГЧ, с. 131); можна до вас пошче'друват' / можна / то станут' там чи втр'ох чи вчоти'р'ох і сп'івайут' шче'др'івку (ГЧ, с. 147);

- швидке чи повільне виконання дії (б'ігом, галоп, галопом, мигом мигом): дак ми б'ігом гри'бем / та в'йаже та тид'носи (ГЗП, с. 31); йа т'іки б'ігом поїла і зараз са'ну / і до матир'і б'ігом на ланки (ГЧ, с. 139); а йа ото т'іки почул'а і с'уди галоп на ц'і досв'ітки (ГЧ, с. 154); с'коро мати прийдут' / ми тод'і галопом до хати і да'вай робит' / шчо мати наказала (ГЧ, с. 321); ка'чалкойу йак мнеш / так воно мигом мигом м'нец':а (ГЧ, с. 128).

Важливо відзначити, що фіксація прислівників у зв'язному тексті, коли діалектоносії розповідає про події спонтанно, не задумуючись, дає змогу засвідчити їхню фонетичну та словотвірну варіативність: ун'йат' – вп'йат' – оп'йат', уруч'ну –

уруч¹ну – вруч¹ну, знов – з¹нову – ¹заново, нап¹ред – до¹переду, кру¹гом – кру¹гами – круж¹ка – укру¹гову – полук¹ругом, навпрош¹ки – навпрос¹тец', навкол¹ки – навкол¹інки, покотом – упо¹к'іт – впо¹к'іт, вр¹'аду – уп¹ідр¹'ад, даром – за¹даром, ¹задом – ¹задки, попо¹лам – напо¹пол¹ам, круж¹ками – кружал¹ками – кружал¹ками, кос¹'ач¹ком – кос¹'ач¹ками, ниш¹ком – ниш¹ч¹ич¹ком, г¹лад¹:у – г¹лад¹'ою, х¹рестиком – х¹рестиками, на¹сил¹'но – сил¹'ком. Засвідчені варіанти репрезентують специфіку фонетичної та морфологічної систем середньонаддніпрянських говірок і тривалий процес становлення їхньої адвербіальної системи.

Порівняльно-уподібнювальні прислівники „характеризують спосіб виконання дії через порівняння з діяльністю чи властивостями того, на кого або що вказує твірна основа прислівника” [11, с. 61]. На думку К. Г. Городенської, вони мають найчіткіше виражений проміжний характер між обставинними та означальними прислівниками [9, с. 304]. А. В. Висоцький вирізняє серед них три підгрупи за морфологічною будовою: 1) прислівники з конфіксом по – -ому, -ему, -и; 2) прислівники на -о; 3) адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників із порівняльним значенням [11, с. 62]. У діалектних текстах порівняльно-уподібнювальні прислівники представлені спорадично, а семантичної підгрупи на -о взагалі не виявлено.

Прислівники з конфіксом **по...-ому, -ему; по...-и, -і** мають кілька семантичних типів:

- прислівники, що порівнюють виконання дії за її виконанням у якихось містах, країнах, континентах тощо (поук¹райінс¹'кому, порус¹'кому, пон¹'імец¹'ки, по¹рус¹'к'і): ну хай¹ буде¹ ворочок / це воно поук¹райінс¹'кому чи порус¹'кому / ворочок (ГЧ, с. 128); а другий шчос¹ тири¹зукуйш¹:а гей-гей-гей пон¹'імец¹'ки (ГЧ, с. 188); а ми думали / що це во¹ни пон¹'імец¹'ки кажут¹ / йак вас звут¹ (ГЧ, с. 649); дак ха¹з¹'айін тири¹возит¹ / ха¹з¹'айін по¹рус¹'к'і бал¹'ака (ГЧ, с. 52);

- прислівники, що співвідносять дію з певним функціональним простором (посил¹'с¹'кому, по¹улиш¹ному): вар¹'іванка / а хто каже р¹'ажанка / а ми вар¹'анка кажим¹ / бо це ми / йак той ка¹зав / привикл¹и посил¹'с¹'кому (ГЧ, с. 574); а мати йо¹го ни хот¹'іл¹'а / шоб в¹ ін йі¹йі брав / бо це ж ми по¹улиш¹ному звалис¹'а Бри¹ки / це б¹ідн¹'і (ГЧ, с. 171);

- прислівники, що характеризують дію як таку, що типова для осіб за видом діяльності, зовнішніми чи внутрішніми якостями (поха¹з¹'айс¹'кому, пол¹'удс¹'кому, посу¹'с'іде¹'к'і, посу¹'с'іц¹'к'і): і чистен¹'кий / і п¹'ідг¹орн¹'аний / ну з¹робл¹'ано було поха¹з¹'айс¹'кому (ГПК, с. 358); та йакби ж во¹ни пол¹'удс¹'кому ска¹зали (ГЧ, с. 625); ка¹жу / д¹'івчата / ни на добро / кол¹и ж інку посу¹'с'іде¹'к'і спарал¹'изувал¹ о (ГПК, с. 33); а ше бу¹л¹'а посу¹'с'іде¹'к'і л¹'уди бу¹л¹'и / ну во¹ни ростітал¹ ис¹'а все (ГЧ, с. 156); бу¹'йарин жи тут / о¹це посу¹'с'іц¹'к'і дес¹' (ГЗП, с. 35);

- відзайменникові прислівники, що виконують порівняльно-вказівну функцію (по¹мо¹йе(и)му, по¹нашому, пос¹войиму, по¹йіхн¹'ому): пш¹'інка у л¹'іску / то во¹на там со¹б¹'і росте і цв¹'іте так жовтин¹'ко по¹мо¹йему (ГПК, с. 206); робив замд¹'іректора техн¹'ікума / о / а по¹том в¹ ін по¹мо¹йиму і професорс¹'ку заш¹читив / дисир¹'тсц¹'ійу (ГЧ, с. 143); т¹'італ¹и по¹нашому називал¹ ос¹'а / бу¹л¹'а терниц¹'а така з¹роблина (ГЧ, с. 122); а во¹на хи / позам¹'італ¹'а / ха¹з¹'айка / стал¹'а / розгор¹нул¹'а но¹гойу / і вс¹'о / пос¹войиму зробил¹'а (ГЧ, с. 129); йа ж все зна¹йу / т¹'іки шо йа бал¹'акат¹ ни бал¹'акал¹'а по¹йіхн¹'ому (ГЧ, с. 170).

Серед порівняльно-уподібнювальних прислівників, утворених шляхом адвербіалізації безпрійменникової форми орудного відмінка, вирізняємо три семантичні типи:

- адвербіалізовані іменники, що характеризують дію за подібністю до предмета (конусом, гор¹койу, ду¹л¹'койу цибу¹л¹'койу, хвон¹'таном, кирт¹'чом, ша¹пкойу, сач¹'ком, греч¹ич¹койу, міреж¹койу, гор¹бом, цв¹'іточ¹ками, сосон¹'ками, д¹'іло ша¹пликом, сунду¹ком д¹'іло, боч¹койу д¹'іло): а то д¹'і ша¹п¹л¹'ик / в¹ін в¹'ідир на двад¹'ат¹' во¹ди /

т'іл'ки зробили шо конусом униз (ГЗП, с. 291); хмелим другу запарку уніят' зроби / воно горкоюп ід'їде (ГЧ, с. 508); прабаба не могла носит' оч'їнка / бо голова внейї / дуже бол'їла // так вона отак коси скручувала такоїу / дул'коюу цибул'коюу (ГЧ, с. 179); і оцей пал'їц' / в'їн у мене й зараз чув'їт'ел'ний / і одр'їзал'їа / їа ж тод'ї / а воно кров хвон'їтаном (ГЗП, с. 42); нап'їрот'їв сарайчика був гн'її скл'їадиний кирпичом (ГЗП, с. 68); і начи'їнаїут скл'їадати / вир'їшити / кол'їосками на наружу / шоб вода зб'їгал'їа вниз / і так шапкоюу ви'їв'їрушїют / (ГЗП, с. 293); кохта / та / пошїий ми'їн'ї сачком / круглєн'їку пошїий (ГЧ, с. 569); а з'їверху п'їроїде / а воно / в'їдт'їл'їа покрасїц'їа / чи зрєч'їч'їкоюу такоїу / чи такоїу мїрєжкоюу (ГЗП, с. 255); гузир' до гузир'їа / а колосок усїредїну скл'їадаїут так / а потїом там скр'їз' вир'ївн'їал'їи і горбом сирїдїну (ГЗП, с. 293); розд'ївоїуїцї'їа так у ол'їїї / а то п'їр'їамо на сковороду насїпле / і воно так ц'їв'їточ'їками / ага / баранч'їки (ГЗП, с. 193); і т'їчец'їа / то так'ї ж уїже от'їво гарн'її / їес'їт'ї сосонками т'їчец'їа / а їес'їт'ї отакими / ну в'їс'їак'її / (ГЗП, с. 170); а то шапки / таке ну д'їло шапком / шапик жи б'їл'їший лаханка мєнша (ГЗП, с. 205); дак скрїн'їа / таке зробл'їне мов сундуком д'їл'їо (ГПК, с. 53); їакоє' з сол'їоми така зроблїна в'їрод'ї начє бочкоюу д'їл'їо (ГПК, с. 184);

- адвербіалїзованї іменники, що порївнюють виконання дїї з поведїнкою, що типова для суб'їктїв за національнїстю: собїрайїцї'їа цїгани / цїганамї д'їло / молїд'їож оц'їа / котїора така б'їдова / над'їваїут'ї / уб'їрайїцї'їа цїганамї (ГЧ, с. 579);

- адвербіалїзованї іменники, що порївнюють виконання дїї з поведїнкою тварин (рачки, чїрв'їком,): та т'ї цїгани додїму рачки л'їзут'ї / понатїваїцї'їа (ГЧ, с. 580); їак оцє їа нїгодна / і шоб до мене хтї прїїшов ... / внїсло топлїва / то мїже б'їа рачки (ГЧ, с. 162); чїрв'їком прїїшївал'їи муж'їчинам рукава (ГЧ, с. 509).

Як бачимо, прислївник як частину мови і нїнї активно поповнюють безпрїйменниковї форми орудного відмінка, збагачуючи адвербіальну систему говїрок.

Висновки. Рєпрезентацїя й докладний аналіз прислївникїв способу дїї, виявлєних у діалєктних текстах із середньонаднїпрянських говїрок засвідчує, що вони мають розгалужєну й специфічну структуру та семантику, відображають тривалий процес становлєння адвербіальної системи. Серед номїнативних прислївникїв цього проміжного розряду вирїзнєно двї основнї групи: прислївники, що безпосередньо визначають спїсїб вияву дїї та прислївники з порївняльно-уподїбнювальним значєнням; у межах кожної з них виокремлєно семантичнї підгрупи. Бїльшїсть засвідчєних одиниць стали лїтературно нормативними, підтверджуючи тим самим середньонаднїпрянську діалєктну основу української лїтературної мови, однак частина з них виявлєє своєрїднїсть дослїджуваного говору. Текстова рєпрезентацїя засвідчує незначну кїлькїсть прислївники способу дїї порївняно з обставинними та означальними, причому порївняльно-уподїбнювальнї вживанї найменшою мїрою, окремї їхнї підгрупи, засвідчєнї в лїтературному стандартї, у говїрковому мовлєннї взагалї відсутнї. Виявлєнї лексичнї рєгіоналізми, словотвїрнї та фонетичнї варїанти лексем, характернї для рїзних зон середньонаднїпрянського діалєкту; вони здебїльшого питїомї для дослїджуваних говїрок і відображають їсторичний шлях їхнього розвитку.

Умовнї позначєння джерел

ГПК – Говїрки Пївденної Кїївщини : Збїрник діалєктних текстїв / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Дєнісенко, Т. В. Щєрбїна. – Черкаси : ПП Чабанєнко Ю. А., 2008. – 370 с.

ГЗП – Говїрки Захїдної Полтавщини : Збїрник діалєктних текстїв / Упорядник Г. І. Мартинова. – Черкаси : ПП Чабанєнко Ю. А., 2012. – 325 с.

ГЧ – Говїрки Черкащини : Збїрник діалєктних текстїв / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щєрбїна, А. А. Таран. – Черкаси : ПП Чабанєнко Ю. А., 2013. – 870 с.

Список використаної лїтератури

1. Мартинова Г. Функціонування обставинних прислївникїв у середньонаднїпрянських говїрках // Мовознавчий вїсник : [вип. 19 / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Вид. ПП Чабанєнко Ю. А., 2014. – С. 6–14.

2. Мартинова Г. Функціонування означальних прислівників у середньонаддніпряньських говірках // Мовознавчий вісник: [вип. 21 / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Вид. ФОП Чабаненко Ю. А., 2014. – С. 38–47.
3. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
4. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Делюсто. – К., 2010. – 20 с.
5. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична система говірки села Баня-Березів Косівського району : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Вінтоняк. – Івано-Франківськ, 2011. – 19 с.
6. Гримашевич Г. І. Відприкметникові прислівники в українських діалектах / Г. І. Гримашевич // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 34. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 80–83.
7. Гримашевич Г. І. Варіантність прислівника в діалектному тексті // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : КММ, 2015. – С. 92–99.
8. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / А. О. Колесников ; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – С. 362–396.
9. Городенська К. Прислівник / Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–313.
10. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
11. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.

References

1. Martynova, H. (2014). Functioning of the circumstantial adverbs in the Mid Upper Dnieper dialects. *Movoznavchyi visnyk (Movoznavchy Visnyk)*, 19, 6-14. (in Ukr.)
2. Martynova H. I. Functioning of the defining adverbs in the Mid Upper Dnieper dialects. *Movoznavchyi visnyk (Movoznavchy Visnyk)*, 21, 38–47. (in Ukr.)
3. *The atlas for the Ukrainian language dialects*, 1 (1984). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
4. Delyusto, M. S. (2010). *Grammatical aspect of the dialect in the text perspective*: Doctorate manuscript in 10.02.01 “Ukrainian language”. Kyiv (in Ukr.)
5. Vintonyak, O. V. (2011). *Phonological, morphological and lexical-semantic dialect structure in the village of Banya-Bereziv, Kosyiv district*: Doctorate manuscript in 10. 02. 01 “Ukrainian language”. – Ivano-Frankivsk, – 19 p. (in Ukr.)
6. Hrymashevyeh H. I. (2013) Adjective derived adverbs in the Ukrainian dialects. *Scholar papers of the Kamyanets- Podilskyi National Univ.: Papers in Philology*. 34, 80-83. (in Ukr.)
7. Hrymashevyeh H. I. (2015) Adverb variations in the dialect text. *Dialects synchronically and diachronically: text as a source for linguistic studies* Kyiv. 92-99. (in Ukr.)
8. Kolesnykov A. O. (2015) *The morphology of the Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and dynamics*. Izmail: SMYL (in Ukr.)
9. Vykhoanets, I. & Horodenska, K. (2004). *Theory of the morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.)
10. Vykhoanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
12. Vysotskyi, A. V. (2013). *The syntactic sphere of the adverb in the Ukrainian literary language*. Kyiv: Dmytro Burago Editorial house (in Ukr.)

MARTYNOVA Ganna Ivanivna,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

e-mail: ganmart@meta.ua

TEXTUAL REPRESENTATION OF ADVERBIAL FORMS FOR MANNER OF ACTION IN THE MID UPPER DNEPER PATOIS

Abstract. Introduction. *The article deals with significant issues of modern dialects theory, those of the detailed description of various parts of speech, both of the central grammatical structure of the dialect speaking and its periphery, as well as of perfecting the recent methodology for analyzing the dialect data, found in speech samples.*

Purpose. *The actual purpose is to represent the adverbs for manner of action from the dialect texts of the Mid Upper Dnieper patois, to analyze semantic and syntactic groups and subgroups, to*

signify the variability of the adverbial lexical units and the peculiarities of their functioning in various formal syntactic positions and in various zones of the patois under investigation.

Results. The article regards the adverbs for manner of action of various semantic and syntactic groups (the manner of revealing the action, and those of contrastive feat simile semantics), being found in the dialect texts within Mid Upper Dnieper patois. Amidst nominative adverbs belonging to the intermediate class are the two above mentioned divisions, the former being signified within each of the semantic groups. Textual representation accounts for quite a scarce number of the adverbs for manner of action compared to the circumstantial and defining, whereas those of contrastive feat simile semantics are numbered in the least, and their specified groups are rarely to be found in both literary and speech usage. Variations in the adverbs for manner of action are mostly due to phonetic and morphological features of the patois and account for the quite long period of their formation.

Originality. The article profoundly promotes the methodology, new to modern dialect theory, that of investigating morphological units in the natural dialect speech, the original repertory of adverbs for manner of action being presented, as well as their structure and semantics and also their functioning in the Mid Upper Dnieper dialects.

Conclusion. Most dialectal adverbial units have become literary normal, which proves the Mid Upper Dnieper patois to be the basis for the literary Ukrainian language, though some part of the adverbs account for the originality of the dialect under investigation. The paper appears to versify a quite extended usage of regional dialect lexical units, word building and phonetic lexeme variants: being typical for various Mid Upper Dnieper dialects, they are significant for the patois under consideration and reflect their own historic features.

Key words: dialect, adverbial units, defining pronouns, dialect text, Mid Upper Dnieper patois, adverbial unit, pronoun and nominative adverbs, adverbs for manner of action, contrastive feat simile adverbs.

Надійшла до редакції 29.03.16

Прийнято до друку 14.04.16

УДК 811.111'373.22

КОНОВАЛОВА Ольга Володимирівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: olga-trukhina@mail.ru

МІФОЛОГЕМНА МОТИВАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ

У статті досліджено міфологемну мотивацію англійських номенклатурних назв комах у когнітивно-ономасіологічному аспекті. Предметом аналізу слугували мотиваційні відношення ономасіологічної структури англійських ентомонімів, їх семантики із фрагментом знань про позначене.

Основним методом дослідження є розроблений О. О. Селівановою когнітивно-ономасіологічний аналіз, який передбачає два етапи – інтерпретацію ономасіологічної структури англійських ентомонімів і моделювання фрагмента знань про комаху. Така методика дозволила встановити закономірності сприймання й номінації особливого мікросвіту комах англійськими ентомологами.

Міфологемна мотивація англійських ентомонімів характеризується апеляцією номінаторів до ірраціонального, оскільки вона ґрунтується на віруваннях, повір'ях, забобонах, наявних в етносвідомості англомовної спільноти, та може мати пропозиційну, метафоричну чи оцінну природу.

Ключові слова: ентомонім, номенклатура, міфологемна мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ономасіологічна структура, ментально-психонетичний комплекс.